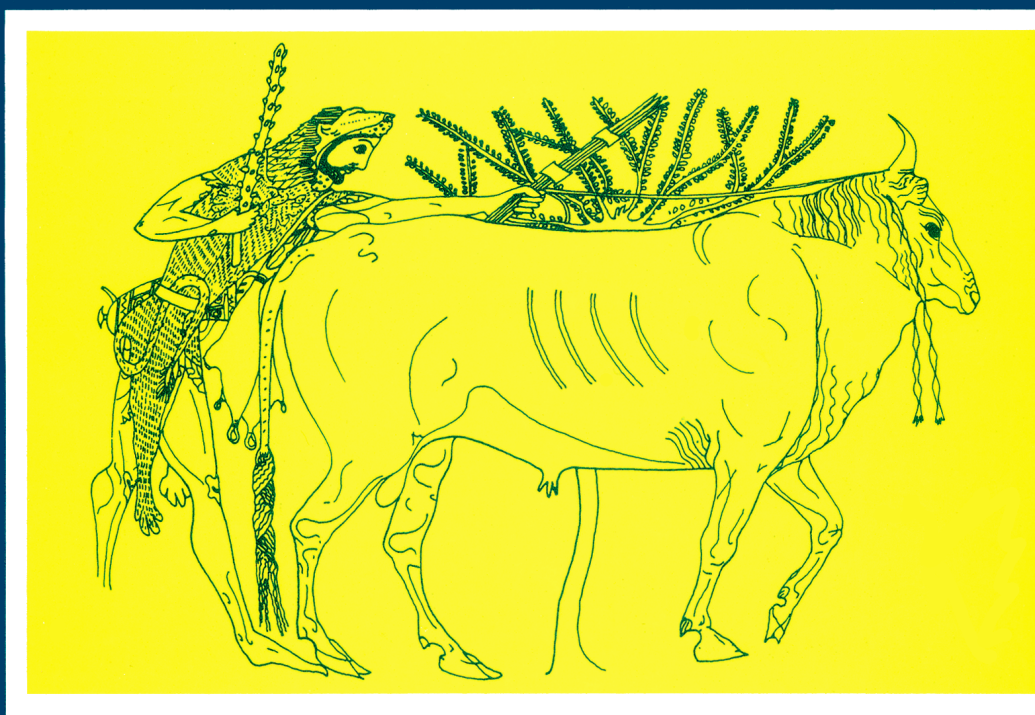

PALEO- AKTUEEL

4

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1993, Archeologisch Centrum Groningen, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: Herakles en de Kretenzische stier (530-'20 v.Chr.)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden
overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn
voorzien

Inlichtingen: ACG, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0353 0

PALEO-AKTUEEL

4

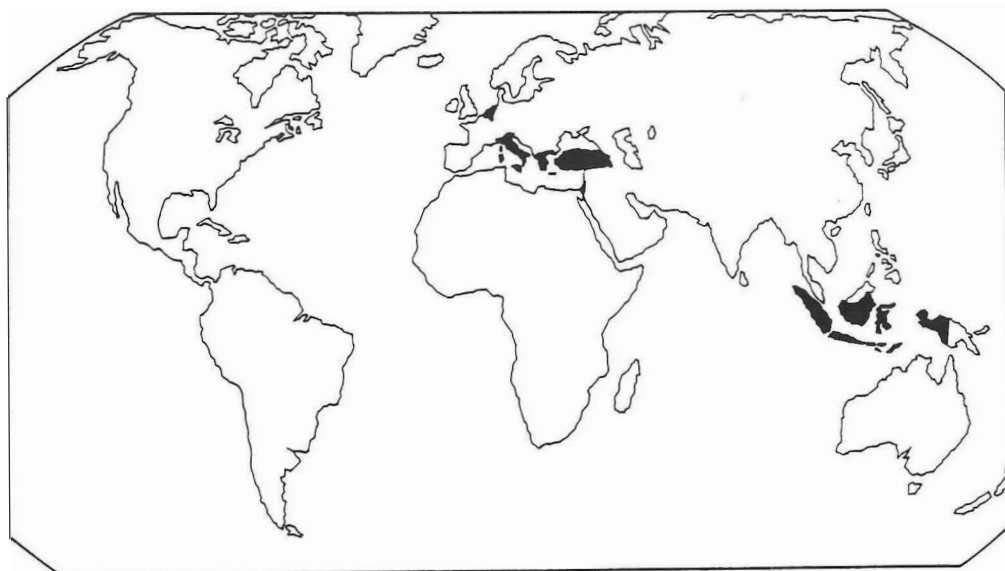
redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos

Archeologisch Centrum

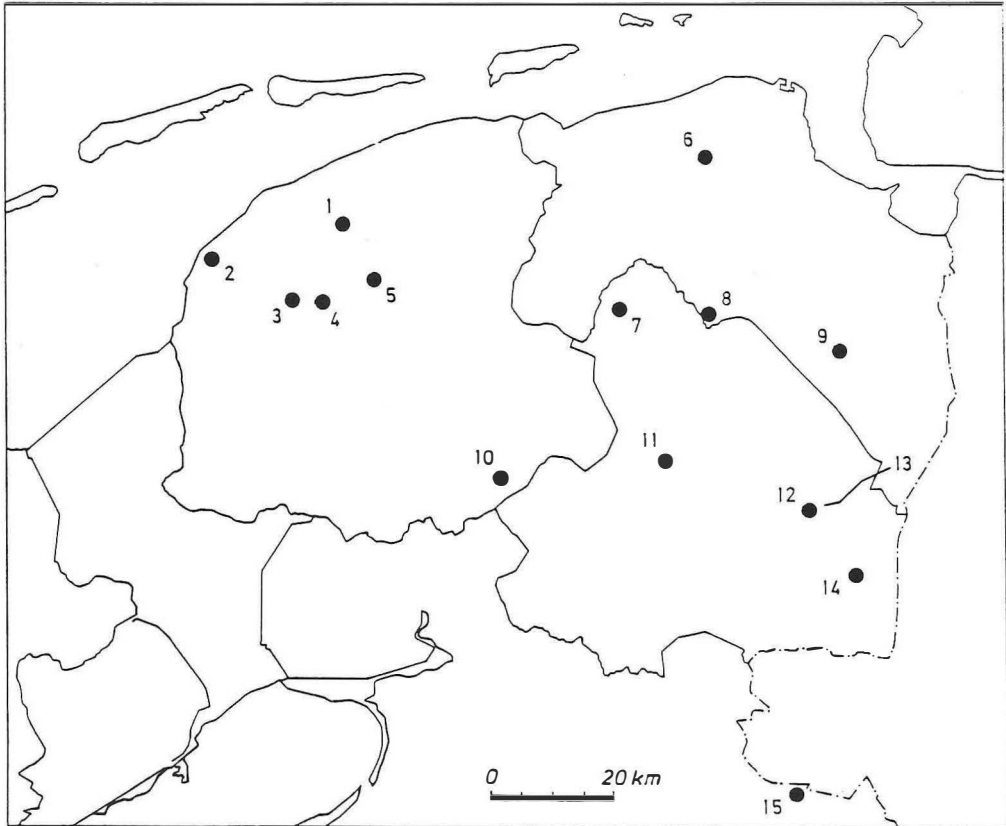
Groningen, 1993

In deze aflevering: België, Griekenland, Indonesië, Israel, Italië, Nederland en Turkije.

In deze aflevering uit Noord-Nederland:

1. Britsum; 2. Wijnaldum; 3. Meamert; 4. Weidum; 5. Hempens; 6. Middelstum; 7. Roden; 8. Weerdenbras; 9. Nieuwe Pekela; 10. Noordwolde; 11. Hooghalen; 12. Driest; 13. Valtherbrug; 14. Nieuw-Dordrecht; 15. Mander.

INHOUD

Voorwoord

G.-J. BARTSTRA	
Terugkeer naar Sulawesi	11
D. STAPERT, E. DRENTH & J. HULST	
Een bladspits van de Leusderheide (provincie Utrecht)	15
O.H. HARSEMA	
Mag het ook het broodje vis zijn?	20
R.P. EXALTUS, H.A. GROENENDIJK & J.L. SMIT	
Voortgezet onderzoek op de mesolithische vindplaats NP-3 (Groninger Veenkoloniën)	22
A.T. CLASON	
Een taxidermist in Bergschenhoek (Z.-H.)?	26
A. UFKES	
Vroeg-neolithische votiefgaven? Edelhertgeweien uit Drenthe en Groningen	28
A. UFKES	
Het hunebed O2 bij Mander (Ov.)	31
E. JANSMA & W.A. CASPARIE	
Een neolithische <i>landnam</i> ontrafeld door dendrochronologisch onderzoek van de veenweg van Nieuw-Dordrecht (Dr.)	33
J.J. HEKMAN	
Een topografische survey van het grafveld Chalandriani op Syros (Griekenland)	37
S. BOTTEMA, H.R. REINDERS & H. WOLDRING	
Laat-quartaire vegetatiegeschiedenis van het Oostmediterrane gebied: veldwerk in 1992	41
O.H. HARSEMA	
Een prijswinnend lot in de 'Vijfde Verloting'; een bronstijderf ontdekt in Roden (Dr.)	44
A.G.F.M. CUIJPERS	
Fysisch-antropologisch onderzoek van de crematieresten uit het urnenveld van Driest (Dr.)	49

E. TAAYKE	
Een kuil uit de vroege ijzertijd, gevonden in Roden (Dr.)	52
J. SCHEFFER	
Bewoningssporen uit de midden-ijzertijd te Meamert, een terp bij Winsum (Fr.)	57
B.-J. HAAGSMA, Z. MALAKASIÓTI, H.R. REINDERS & V. RONDÍRI	
Een survey tussen Baklali en Karatsadagli (Thessalië, Griekenland)	60
P. ATTEMA	
<i>On-site & off-site</i> , surveymethoden in Midden-Italië	65
M. MAASKANT-KLEIBRINK	
Mythologie en prehistorie I: de naakte man met de knuppel, een held uit de prehistorie?	70
R.H.P. LUTGERINK	
Numerieke analyse van Oostmediterrane pollendata; methode en eerste resultaten	75
G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, T. PERGER & M. WISPELWEY	
Het project bodembeschermingsgebieden Friesland	80
H. WOLDRING	
Over tussenvormen van sleedoorn en kriekpruim	85
C. DYER & M. HAAGSMA	
Een geometrisch vondstcomplex in Nieuw Halos. De Halos-materiaalcampagne 1992 (Griekenland)	90
W.A. CASPARIE	
De Valtherbrug (Dr. en Gr.); meer dan één weg?	95
J. FEIJE	
Een stadje in Arkadië	100
J. SCHELVIS & A. ERVYNCK	
Mijten (Acari) uit Romeins Oudenburg in Vlaanderen	105
A.T. CLASON & L. VAN ES	
De oeros - <i>Bos primigenius</i> - van Britsum (Fr.) gedateerd	110
G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, E. TAAYKE & M. WISPELWEY	
Een korte verkenning te Hempens-Zuiderburen (Fr.)	111

J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA De realisatie van het onderzoek bij Wijnaldum (Fr.)	116
J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA Het onderzoek bij Wijnaldum (Fr.): opgravingscampagne 1992	119
C.M. HAVERKORT, M. HOPMAN, J.M. PASVEER & W. PRUMMEL De jongste bewoners van Wijnaldum (Fr.)	123
T. LOOIJENGA Corpus 'Friese' runeninscripties	127
Y. DIJKSTRA Middeleeuwse bewoningssporen bij Hooghalen (Dr.)	132
W.P.M. MULDER & J. MOLEMA Het oude kerkhof van Noordwolde (Fr.)	137
J. MOLEMA Een verkennende opgraving van een verhoogde woonplaats in de gemeente Middelstum (Gr.)	140
J. SCHEFFER De stinspoort van Papinga-state te Weidum (Fr.)	145
P.B. KOOI De ontwikkeling van de borg Ewsum bij Middelstum (Gr.)	149
P. BAKS 'Een grensgeval': archeologisch onderzoek naar het blokhuis Weerdenbras (Gr.) (1505-1516)	154
A.F.L. VAN HOLK Incidentele passagiers aan boord van een binnenschip	159

VOORWOORD

Op grote schaal vindt aantasting plaats van stad en land in het kader van herinrichting en nieuwbouw. Dit is niet alleen in Nederland het geval, maar in alle landen waar archeologen van de Rijksuniversiteit Groningen werkzaam zijn. Bundeling van krachten en goede structurele voorzieningen zijn een strikte vereiste om de ontwikkelingen voor te zijn.

Onderzoek en onderwijs zijn de kerntaken van de archeologie bij de RUG. Een deel van de onderzoekscapaciteit is gericht op veldwerk: surveys, boorcampagnes en (nood)-opgravingen. De basis voor dit veldwerk wordt gelegd door een goede infrastructuur van de archeologie bij de RUG, maar zonder financiële, materiële en personele steun van velen is archeologisch onderzoek in deze tijd ondenkbaar. Landeigenaren, gemeentebesturen, bouwbedrijven, amateurarcheologen en sponsors leveren allen op geheel eigen wijze een bijdrage in de vorm van medewerking, advies, mankracht, machines en geld. Een blik op de lijst van lezingen, excursies, tentoonstellingen en publikaties leert dat archeologie maatschappelijk stevig verankerd is.

'Wijnaldum', met meer dan duizend vermeldingen in de media, meer dan 10.000 bezoekers aan de opgraving, vele tientallen lezingen en excursies en een lange lijst van sponsors is daarvan een duidelijk voorbeeld. Zonder de samenwerking met amateurs en vrijwilligers is 'Wijnaldum' niet te realiseren. Een goede uitvoering van de kerntaken is evenmin mogelijk zonder deze brede inzet.

In het verleden lieten de eindresultaten van archeologisch onderzoek vaak lang op zich wachten. Uitwerking en analyse van opgravingsgegevens vergen nu eenmaal veel tijd. Voor een goed contact met allen die bij de archeologische activiteiten van de RUG betrokken zijn is spoedige publicatie van de voorlopige resultaten van lopend onderzoek echter onontbeerlijk. Daarom is vier jaar geleden gestart met de uitgave van *Paleo-aktueel*. *Paleo-aktueel* is door de bijdragen van vele collega's uit de beroeps- en amateurwereld die actief participeren in het Groninger archeologisch onderzoek, een nuttige spiegel van het eerder geschetste beeld. Honderd verschillende auteurs werkten mee aan de 130 artikelen in de eerste vier afleveringen. Archeologie leeft in Groningen!

Tot nu toe was *Paleo-aktueel* een uitgave van de vakgroep 'Het Biologisch-Archeologisch Instituut'. Met ingang van 1 januari 1993 zijn de archeologie-sectoren bij de RUG samengegaan in een nieuwe vakgroep Archeologie en een Archeologisch Centrum Groningen. De samenwerking komt in deze uitgave al in beeld.

Dank zij de medewerking van de auteurs en het strakke regime van de redacteurs Mette Bierma en Jurjen Bos is het ook de vierde keer gelukt de artikelen kort te houden en de uitgave op tijd uit te brengen. Evenals voorgaande jaren verzorgde Xandra Bardet de correcties van de samenvattingen. De vele enthousiaste reacties van instellingen en personen die betrokken zijn bij het archeologisch onderzoek van de RUG staan borg voor voortzetting van *Paleo-aktueel*.

EEN KUIL UIT DE VROEGE IJZERTIJD, GEVONDEN IN RODEN (DR.)

Ernst Taayke

Inleiding

Om redenen waarop hier niet hoeft te worden ingegaan schenkt het archeologen diepe bevrediging om vondsten of bevindingen chronologisch te kunnen verankeren. Soms staat jaarringonderzoek toe dat houtkap tot op het jaar of zelfs jaargetij wordt vastgesteld, maar meestal rekenen archeologen in eeuwen - geschikt hout is nu eenmaal een schaars artikel. En zelfs aan eeuwen hebben archeologen vaak niet genoeg. In dat geval benoemen ze perioden: zeventende, elastische tijdbalken waarop typische vondsten of andere verschijnselen een plaatsje wordt gegeven.

Men legt bij daten vaak een voorkeur aan de dag voor een volle eeuw of periode. Een archeoloog spreekt echter ook liever van een '7e-eeuwse' dan van een 'eind 7e-begin 6e-eeuwse' vondst - een volle eeuw schenkt blijkbaar meer voldoening dan twee halve. Grafisch weergegeven, met de tijd als x-as en de 'dateringen' op de y-as, levert dit een beeld op van kruinige akkers en diep uitgeploegde perceelsgrenzen.

Deze enigszins weidse opening lijkt misschien wat overdreven bij de behandeling van een vondst bestaande uit 60 scherven en een paar honderd graankorrels. Het gaat echter niet om een doorsnee kuil, het gaat om een vondstcomplex uit zo'n perceelsgrens, namelijk die tussen de late bronstijd (LBT) en de vroege ijzertijd (VYT). Wij weten noch van de archeologische verschijnselen zelf, noch van hun datering, bar veel. Bij de LBT stellen wij ons kringgreppen voor, bronzen kokerbijlen of biconisch aardewerk. De VYT is daarentegen het tijdvak van Ruinen-Wommels I, *Celtic fields* en vierkante greppen. IJzer, het formele criterium, ontbreekt vooralsnog als vondstcategorie. Bij de overgang tussen

beide perioden moeten wij moeite doen: was dit er nog? Was dat er al? Waar moeten we de overgang - in Midden-Europa rond 800 v.Chr. - eigenlijk plaatsen?

In 1979 onderscheidde Kooi in Noord-Nederland een Sleen-fase, ca. 850-700 v. Chr., en een Zeijen-fase, ca. 700-500 v. Chr. De grens tussen beide fasen viel samen met de overgang LBT-VYT. De jaartallen waren voornamelijk gebaseerd op ongeijkte ¹⁴C-dateringen. Sindsdien hebben calibratie en dendrochronologie de archeologische tijdbalk nogal opgerekt. Als we Koois dateringen ijken, dan valt de Sleen-fase tussen ongeveer 1000 en 800 v. Chr., de Zeijen-fase tussen 800 en 400 v. Chr. Dit houdt in dat vondsten en bevindingen uit beide fasen opeens over 250 jaar (tien generaties) méér uitgesmeerd moeten worden.

Er zijn in Drenthe zo'n 100 ¹⁴C-bepalingen van archeologische monsters uit de LBT en de YT (ca. 3000-2000 BP). Het tijdvak 2700-2550 BP, ruwweg 900-600 v. Chr., vormt (indien men andere dateringen met ruime sigma's buiten beschouwing laat) een opvallende leegte. Het betreft echter een steil traject in de ijkcurve, zodat de 'trefkans' op een datering niet groot is. Van de drie dateringen in dit gedeelte is er slechts één archeologisch duidelijk (GrN-6868, 2580±40 BP, Harpstedt-urn te Wapse). Aan de andere kant zal van de dateringen tussen 2550 en 2350 BP een deel te herleiden zijn tot de periode 900-600 v.Chr. Aangezien de relatieve chronologie van begeleidend vondstmateriaal niet erg hecht in elkaar zit, is het evenwel moeilijk aan te geven welke dateringen daarvoor in aanmerking komen. Kortom, ieder nieuw gegeven om deze fase gestalte te geven is meer dan welkom.

Roden-Vijfde Verloting

In mei 1992 trof de heer J. Fonk in een wegcunet van het nieuwbouwplan Roden-Vijfde Verloting een kleine kuil aan met daarin een 'grote pot' (zie Harsema, deze bundel: fig. 1, rechts: 5). Achteraf lijkt er, gelet op de gereconstrueerde diameters, sprake te zijn van de boven- en de onderzijde van twee verschillende potten (fig. 1), maar dat verandert weinig aan het beeld. De vulling bestond - afgezien van zand - uit een fiks aantal scherven, een paar steentjes, houtskool, verkoold graan-

korrels, ander verkoold materiaal en recente haarwortels. Omdat de kuil niks groter was dan de daarin geplaatste pot(ten), maakt het geheel de indruk van een opzettelijke depositie. De bedoeling kan die van een offer zijn geweest.

De houtskool uit de kuil is door W.A. Casparie geanalyseerd op soort. De meeste fragmenten behoorden toe aan els; verder esdoorn, eik en een beetje hazelaar. Het andere organische materiaal is gedetermineerd door R.M. Palfrenier-Vegter en W. van Zeist. Het bestond bijna uitsluitend uit korrels bedekte gerst, en verder wat em-

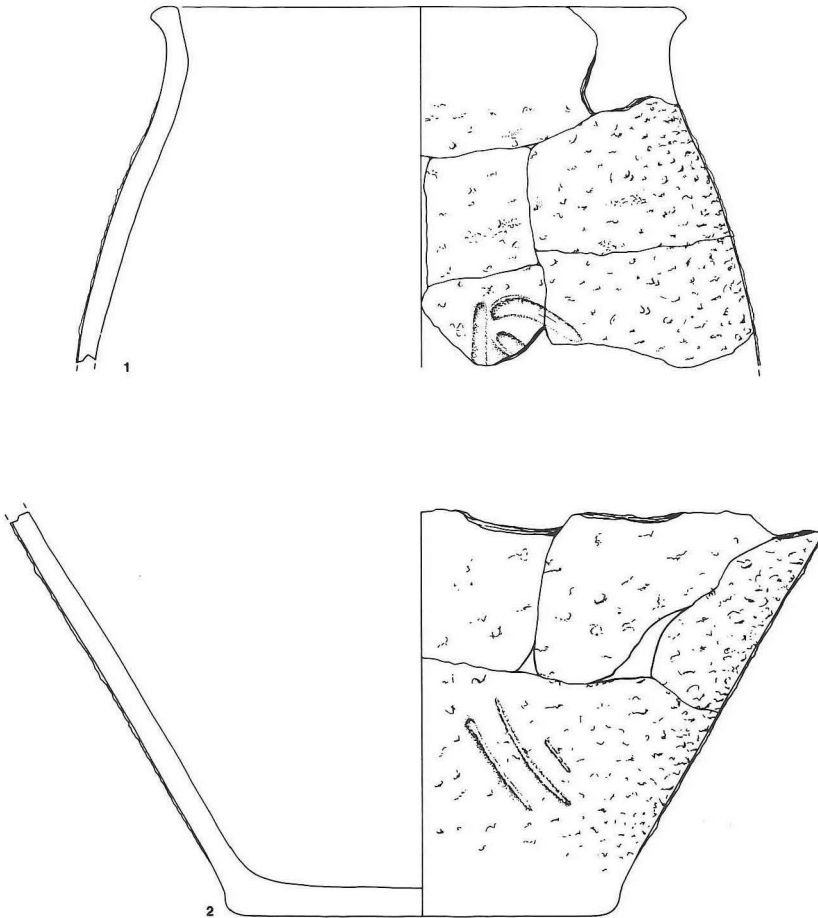

Fig. 1. Roden-Vijfde Verloting. Twee pothelften, mogelijk samenhangend, die de andere vondsten omhulden. Schaal ca. 1:4 (tek. M.A. Weijns).

mertarwe, wilde (?) haver en enig onkruid.

Het graanspectrum is vergelijkbaar met dat uit ijzertijd-nederzettingen te Angelsloo, Gees en Noordbarge. In Angelsloo (GrN-5265: 2570±55 BP, d.w.z. 8e-5e eeuw v.Chr.) bestond 8% van de gerst uit naakte gerst, in het neolithicum en de bronstijd de dominante variëteit. Verbouw van uitsluitend bedekte gerst ving vermoedelijk aan in de ijzertijd (Van Zeist, 1968).

Op één of twee na zijn alle scherven aangetast door brand. Het baksel is (mede daardoor?) brokkelig. Ze zijn gemagerd met vrij grof steengruis. De kleuren variëren van bruin tot donkergrijs. De ongeveer 60 grotere en kleinere fragmenten laten zich tot 9 à 11 stuks aardewerk herleiden:

- bovenhelft van grote pot met verdikte rand; besmeten (fig. 1:1);
- onderhelft van zeer grote pot; besmeten (fig. 1:2);
- randfragment van een grote kom (fig. 2:1);
- wandfragment met dunne lijnversiering en met een *Buckeldelle* (fig. 2:2);
- randfragment van klein potje met versiering aan binnenrand (fig. 2:3);
- randfragment van zwak biconische pot met randversiering; besmeten (fig. 2:4);
- wandfragment met nagelindrukken (fig. 2:5);
- randfragment van een schaal (fig. 2:6);
- twee wandfragmenten met buikknik; één ervan met spaarzame nagel-indrukken (fig. 2:7 en 8);
- bodemfragment; besmeten (fig. 2:9);
- bodemfragment van andere grote pot (niet afgebeeld).

De nagelversiering pleit voor een datering in de LBT, maar kan jonger zijn. In late urnenvelden en nederzettingen treedt nagelversierd aardewerk sporadisch op.

Vingertopversiering op de rand en besmijten van de onderzijde, tesamen vaak onder de noemer 'Harpstedt-achtig aardewerk' geplaatst, zijn ijzertijd-kenmerken, maar doken vermoedelijk al in de 9e eeuw op. *Buckeldellen* zijn daarentegen vooral een VYT-fenomeen. Voor vergelijkbare versiering moeten we naar Nedersachsen

en verder oostelijk kijken.

Het baksel valt vanwege de brandschade niet meer goed te beoordelen. De grove magering is kenmerkender voor de LBT dan voor de VYT. Dit geldt ook voor de verdikte rand van het grote randfragment.

Aangenomen dat het ensemble als geheel in de kuil is geplaatst, dan geven de jongste kenmerken de doorslag voor de datering van die handeling en belanden we in de VYT, ruwweg tussen 800 en 500 v.Chr. In de beoordeling van de inventaris moet ook plaats worden ingeruimd voor wat er ontbreekt, namelijk aardewerk met een afgezette hals: Ruinen-Wommels I. In kuilen uit de VYT en MYT voert dit type de boventoon. In het kweldergebied is het type met vrij grote zekerheid gedateerd vóór 550 v.Chr. (GrN-7902: 2555±35 BP; Middelstum). Voor het achterland, waar de ontwikkeling begon, mag hier nog wel iets worden bijgeteld. Op grond van deze overweging kan de kuil tussen 800 en 600 v. Chr. worden geplaatst.

Een deel van de houtskool is in het Centrum voor Isotopenonderzoek beland. Een eerste ¹⁴C-datering (gemengd monster) leverde 2430±25 BP (GrN-19255) op. Aangezien het gemeten residu een relatief lage koolstofopbrengst kende, zou er sprake kunnen zijn van jongere verontreiniging. Om deze reden is tevens het extract gemeten. De uitkomst hiervan was 2160±80 BP (GrN-19426). Een tweede residumeting, nu alleen van de els-fractie van het monster, leverde de ouderdom 2365±55 BP (GrN-19459). Els is van de aangetroffen soorten de kortstlevende, zodat de datering daarvan een getal verschaft dat vrij dicht bij de datum van depositie zal liggen - aangenomen dat er een direct verband bestond tussen houtskool en plaatsing.

De dateringen zijn niet bijzonder nauwkeurig en vallen bovendien in een ongelukkig traject van de ijkingscurve. Desondanks valt er wel iets mee te beginnen. De beide residu-metingen komen (met 95% kans) uit tussen 760 en 370 v.Chr., de extractmeting daarentegen tussen 390 en 40 v.Chr. De laatste datering geeft aan dat er enig jonger materiaal in het monster aan-

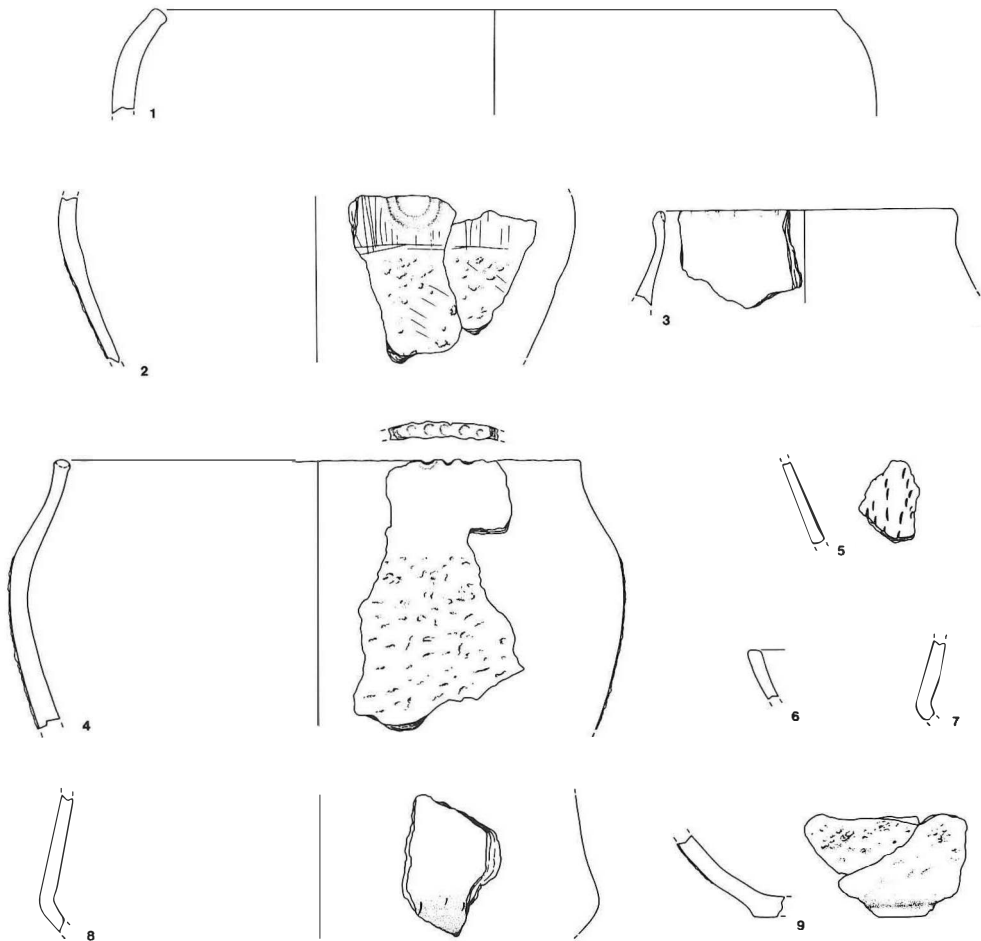

Fig. 2. Roden-Vijfde Verloting. Belangrijkste andere aardewerkfragmenten. Schaal ca. 1:4 (tek. M.A. Weijns).

wezig is geweest, maar het mogelijke effect op de residu-metingen zal niet groot zijn geweest. Een tweede blik op de calibratiecurves behorende bij de residu-metingen leert, dat de periode 680-550 v.Chr. minder in aanmerking komt dan de perioden daarvoor of daarna.

De combinatie van archeologische en radioactieve dateringen levert op, dat de depositie met vrij grote zekerheid valt te plaatsen tussen ca. 760 en 600 v.Chr. Tegenover een specifiekere toewijzing, namelijk aan het tijdvak 760-680 v.Chr., sta ik welwillend.

Vergelijking

Wat viel er in Drenthe in de overgang LBT-VYT zoal waar te nemen? Grafvelden werden vermoedelijk gedomineerd door urnen binnen kringgrepen en urnen zonder randstructuur. Biconische potten, soms met vingertoprijen versierd, bepaalden het vormrepertoire. Nederzettingen zijn rond-uit schaars. Op het Kleuvenveld bij Peelo werden in 1983 en 1984 sporen aangetroffen uit de LBT en VYT (Kooi & De Langen, 1987). Het vondstmateriaal bestond grotendeels uit LBT-aardewerk: biconische

potten met korte rechte halsjes, *Lappenschalen*, versierde wandfragmenten (*Kammstrich*, nagelindrukken e.d.). YT-aardewerk, waaronder RW I, ontbrak echter niet. Eén ¹⁴C-datering, 2445±35 BP (GrN-12341), valt gecalculeerd in hetzelfde tijdvak als die van Roden, nl. tussen de 8e en de 5e eeuw v.Chr.; een tweede wijst op de 10-9e eeuw v.Chr. (GrN-12342: 2760± 35 BP). Een dergelijke ouderdom geldt ook voor de jongste fase in Elp, met o.a. Harpstedt-achtig aardewerk (GrN-2881: 2755± 65 BP). Een vondstcomplex te Erm (Kooi, 1979: fig. 141), bestaande uit eenvoudige ongelede vormen, zal ongeveer gelijktijdig zijn met dat te Roden. Rond een huisplattengrond bij Een (Norg) werden Harpstedt-achtige randscherven en wandscherven met nagelversiering gevonden. Een hut of spieker in een oudere grafheuvel bij Rhee leverde scherven op van halsbiconisch aardewerk, Harpstedtachtig aardewerk en mogelijk RW I.

Vermoed mag worden dat grondig doorspitten van het depot van het Drents Museum en het uitwerken van oudere opgravingen, bijvoorbeeld die te Angelsloo, meer vondsten uit dit tijdvak zullen opleveren.

Conclusie

Continuïteit tussen LBT en YT in Drenthe wordt door niemand aangevochten; aangezien het aantal vondsten en vindplaatsen uit beide perioden groot is, ligt een kortstondige absentie van de prehistorische mens weinig voor de hand. Toch valt het niet mee de twee tijdvakken aan elkaar te lassen. Grafvelden met een doorlopende reeks bijzettingen zijn op de vingers van één hand te tellen. Nederzettingstvondsten zijn schaars en laten zich niet in een helder patroon persen. De vondst te Roden bevestigt dat we nog maar weinig weten over deze passage in de Drentse prehistorie.

Summary

A pit in a road cutting at Roden (Drenthe) was found to contain potsherds, carbonized grain and charcoal. The pottery appears to stem from the first half of the Early Iron Age, i.e. 8th-7th century BC.

Two radiocarbon dates are in agreement with this datings. The grain consisted almost entirely of hulled barley, the charcoal mainly of alder.

Literatuur

- Kooi, P.B., 1979. *Pre-Roman urnfields in the North of the Netherlands*. Groningen.
- Kooi, P.B. & G.J. de Langen, 1987. *Bewoning in de vroege ijzertijd op het Kleuvenveld te Peelo (gem. Assen)*. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 104, pp. 151-165.
- Zeist van, W., 1968. *Prehistoric and early historic food production in the Netherlands*. *Palaeohistoria* 14, pp. 42-173.